

KNIHOVNA STŘEDOVĚKÉ TRADICE

III

řídí

Lenka Karfíková a Hana Šedinová

ISIDOR ZE SEVILLY

Etymologiae I–III
Etymologie I–III

Překlad a poznámky Daniel Korte
Úvodní studie Jan Kalivoda

PRAHA
2000

ETYMOLOGIAE I DE GRAMMATICA

1. DE DISCIPLINA ET ARTE

(1) *Disciplina* a *discendo* nomen accepit; unde et scientia dici potest. Nam scire dictum a *discere*, quia nemo nostrum scit, nisi qui discit. Aliter dicta *disciplina*, quia discitur plena.

(2) *Ars* vero dicta est, quod artis praeceptis regulisque consistat. Alii dicunt a Graecis hoc tractum esse vocabulum ἀρτή τῆς ἀρετῆς, id est a virtute, quam scientiam vocaverunt.

(3) Inter artem et disciplinam Plato et Aristoteles hanc differentiam esse voluerunt, dicentes artem esse in his, quae se et aliter habere possunt; *disciplina* vero est, quae de his agit, quae aliter evenire non possunt. Nam quando veris disputationibus aliquid dissertitur, *disciplina* erit; quando aliquid verisimile atque opinabile tractatur, nomen artis habebit.

¹ Slovo *disciplina* nemá žádnou etymologickou souvislost s *plenus*: je skutečně odvozeno od *discere*, patrně přes *discipulus*, jehož vytvoření ovšem zůstává nejasné; srv. Ernout-Meillet, s. v. *disco*.

² Etymologická příbuznost *ars* – ἀρετή [areté] je sporná, přinejlepším velmi vzdálená (srv. Ernout-Meillet, s. v. *ars*, *armus*; Frisk, s. v. ἀρετή). Ani základní významy obou slov se nikterak nekryjí, lat. *ars* spíše odpovídá řec. τέχνη [techné].

ETYMOLOGIE I GRAMMATIKA

1. NAUKA A UMĚNÍ

(1) Termín *disciplina* (nauka) je odvozen od slovesa *discere* (učit se). Proto se také může užívat pojmu *scientia* (vědění), neboť sloveso *scire* (vědět) je odvozeno od *discere* (učit se): nikdo z nás totiž nemá vědění, leda ten, kdo se učí. Z jiného důvodu se označuje jako *disciplina* proto, že se učí v úplnosti (*discitur plena*).¹

(2) Uměním (*ars*) se pak nazývá proto, že pozůstává z umělých předpisů a pravidel. Jiní tvrdí, že toto slovo bylo převzato od Řeků ἀρτή τῆς ἀρετῆς [apo tēs aretēs], totiž podle ctností, kterou nazvali věděním.²

(3) Mezi uměním a naukou chtěli rozlišovat Plátón a Aristotelés, když tvrdili, že umění se týká věcí, jež se představují určitým způsobem, ale mohou být i jinak, zatímco nauka se zabývá věcmi, které jinak být nemohou. Tak například když se o něčem vykládá na základě neotřesitelných argumentů, spadá to do oblasti nauky; když se pojednává o něčem pravděpodobném a domnělém, bude se to nazývat umění.³

³ Tento výklad se opírá o platonickou antithesi mezi věděním (řec. ἐπιστήμη [epistémé]) a mýněním (řec. δόξα [doxa]), kterou zná i Aristotelés, srv. Plátón, *Men.* 98a; Aristotelés, *Top.* 121a21–25.

2. DE SEPTEM LIBERALIBVS DISCIPLINIS

(1) Disciplinae liberalium artium septem sunt. Prima grammatica, id est loquendi perita. Secunda rhetorica, quae propter nitorem et copiam eloquentiae suae maxime in civilibus quaestionibus necessaria existimatur. Tertia dialectica cognomento logica, quae disputationibus subtilissimis vera secernit a falsis. (2) Quarta arithmetica, quae continet numerorum causas et divisiones. Quinta musica, quae in carminibus cantibusque consistit. (3) Sexta geometrica, quae mensuras terrae dimensionesque complectitur. Septima astronomia, quae continet legem astrorum.

3. DE LITTERIS COMMVNIBVS

(1) Primordia grammaticae artis litterae communes existunt, quas librarii et calculatores sequuntur. Quarum disciplina velut quaedam grammaticae artis infantia est; unde et eam Varro litterationem vocat.

Litterae autem sunt indices rerum, signa verborum, quibus tanta vis est, ut nobis dicta absentium sine voce loquantur. [Verba enim per oculos, non per aures introducunt.] (2) Vsus litterarum repertus propter memoriam rerum. Nam ne oblivione fugiant, literis alligantur. In tanta enim rerum varietate nec disci audiendo poterant omnia, nec memoria contineri. (3) Litterae autem dictae quasi legierae, quod iter legentibus praesent vel quod in legendo iterentur.

(4) Litterae Latinae et Graecae ab Hebraeis videntur exortae. Apud illos enim prius dicitum est aleph, deinde ex simili enuntiatione apud Graecos tractum est alpha, inde apud Latinos A. Translator enim ex simili sono aliterius linguae litteram condidit, ut nosse possimus linguam Hebraicam omnium linguarum et litterarum esse

⁴ Výraz „zákon hvězd“ je kalkem z řeckého ἡ ἀστρονομία [hē astronomiā], „astronomie“.

⁵ Lat. litterae znamená „písmena“ i „vzdělání“.

⁶ Varro, *fr.* 235.

2. SEDMERO SVOBODNÝCH UMĚNÍ

(1) Svobodná umění se skládají ze sedmi nauk. První je gramatika, to znamená znalost mluvení. Druhá je rétorika, jež je pro vznešenost a bohatost své výmluvnosti pokládána za důležitou obzvláště v občanských přích. Třetí je dialektika, zvaná též logika, která na základě velice přesných výkladů rozlišuje pravdivé od nepravdivého. (2) Čtvrtá je aritmetika, jež obsahuje počenní vztahy a rozdělení čísel. Pátá je hudba, která spočívá v básních a písniích. (3) Šestá je geometrie, jež zahrnuje měření a vyměřování země. A sedmá je astronomie, která obsahuje zákon hvězd.⁴

3. OBECNĚ VZDĚLÁNÍ

(1) Základem gramatického umění je obecné vzdělání v abecedě (*litterae communes*),⁵ již užívají pisáři a počítáři. Toto vzdělání je jakoby dětským gramatického umění, a proto také Varro tento stupeň nazývá *litteratio* (výuka čtení a psaní).⁶

Písmena jsou ukazateli věcí, znaky slov, a mají takovou schopnost, že nám bez použití hlasu tlumočí řeč nepřítomných. Předávají nám totiž slova prostřednictvím zraku, nikoli sluchu. (2) Začalo se jich užívat z potřeby pamatovat si různé věci; spojují se s písmeny, aby neupadly v zapomnění. Vždyť při takové rozmanitosti věcí přece není možné ani se všechno poslechem naučit, ani to udržet v paměti. (3) A nazývají se *litterae* jakoby mislo *legierae*, protože ukazují cestu čtoucím (*iter legentibus*) nebo poněvadž se při čtení opakují (*in legendo iterantur*).⁷

(4) Latinská a řecká písmena patrně pocházejí od Židů; hebrejsky se totiž první písmeno nazývalo *alef*, což se pak na základě podobné výslovnosti přeneslo k Řekům jako *alfa* a odtud do latiny jako A. A tak autor onoho přenosu vytvořil písmo na základě zvukové podobnosti s jiným jazykem, abychom věděli, že hebrejščina je

⁷ Tato metoda etymologického výkladu „skládáním“ má svůj původ již ve stoické gramatické tradici (L. Aelius Stilo).

matrem. Sed Hebraei viginti duo elementa litterarum secundum Veteris Testamenti libros utuntur, Graeci vero viginti quattuor. Latini enim inter utramque linguam progredientes viginti tria elementa habent.

(5) Hebraeorum litteras a Lege coepisse per Moysen. Syrorum autem et Chaldaeorum per Abraham. Vnde et cum Hebraeis et numero et sono concordant, solis characteribus discrepant. Aegyptiorum litteras Isis regina. Inachis filia. de Graecia veniens in Aegyptum repperit et Aegyptiis tradidit. Apud Aegyptios autem alias habuisse litteras sacerdotes, alias vulgus; sacerdotales $\iota\epsilon\gamma\omicron\varsigma$, $\pi\alpha\upsilon\delta\eta\mu\omicron\upsilon\varsigma$ vulgares.

Graecarum litterarum usum primi Phoenices invenerunt; unde et Lucanus:

„Phoenices primi, famae si creditur, ausi
mansuram rudibus vocem signare figuris.“

(6) Hinc est, quod et Phoeniceo colore librorum capita scribuntur, quia ab ipsis litterae initium habuerunt. Cadmus Agenoris filius Graecas litteras a Phoenice in Graeciam decem et septem primus attulit: A, B, Γ, Δ, E, Ζ, Ι, Κ, Λ, Μ, Ν, Ο, Π, Ρ, Σ, Τ, Φ. His Palamedes Troiano bello tres adiecit: Η, Χ, Ω. Post quem Simonides Melicis tres alias adiecit: Ψ, Ξ, Θ.

(7) Y litteram Pythagoras Samius ad exemplum vitae humanae primus formavit; cuius virgula subterior primam aetatem significat, incertam quippe et quae adhuc se nec vitis, nec virtutibus dedit. Bivium autem, quod superest, ab adolescentia incipit: cuius dextra

⁸ V rozporu s tímto tvrzením obsahuje kánon hebrejské bible (tedy Starý zákon), ustavený v 1. stol. po Kr. v palestinské Jammii, 39 knih; talmudský seznam jich však obsahuje pouze 24, protože 1. a 2. knihy Samuelovy, Královské a Letopisť jsou spojeny vždy v jednu a dvanáct malých protoků je shrnuto pod jeden titul.

⁹ Lucanus, III, 220–221. Zde i níže použito českého překladu J. Nechutové (Lucanus, *Farsalské pole*, Praha 1976).

¹⁰ Ke Kadmovi srv. Hérodotos, V, 58–59: „Foiničané, kteří přišli s Kadmem, ... zavedli u Řeků kromě jiného i písmo, jež dříve, pokud vím, ne-

matkou všech jazyků a písem. Židé však mají pro písmena dvacet dva znaky, což odpovídá počtu knih Starého zákona,⁸ zatímco Řekové dvacet čtyři. V latině pak dospěli doprostřed mezi oba tyto jazyky a mají znaků pro písmena dvacet tři.

(5) Hebrejské písmo má svůj počátek v Zákonu díky Mojžišovi, zatímco písmo Syrů a Chaldejců se odvozuje od Abraháma; proto se také s hebrejskými písmeny shoduje počtem i zvukovou podobou a liší se pouze podobou grafickou. Egyptské písmo vynalezla královna Isis, Inachova dcera, která přišla do Egypta z Řecka, a předala je Egypťanům. U Egypťanů pak údajně používají jiné písmo kněží, jiné lidi; první typ nazývají $\iota\epsilon\gamma\omicron\varsigma$ [hierás], písmem kněžským, druhý $\pi\alpha\upsilon\delta\eta\mu\omicron\upsilon\varsigma$ [pandémūs], lidovým.

Jako první začali užívat řeckého písma Foiničané, jak tvrdí i Lucanus:

„Foiničané prý první, když věříme pověsti, našli
odvahu zachytit slova, byt znaky prostými ještě.“⁹

(6) A to je ostatně důvod, proč se písmena v záhlaví knih píší „foinickou“ – to znamená purpurovou – barvou: písmo má totiž svůj počátek právě u nich. Kadmos, Agénořův syn, byl první, kdo přinesl z Foinikie do Řecka sedmáct písmen řecké alfabety: A, B, Γ, Δ, E, Ζ, Ι, Κ, Λ, Μ, Ν, Ο, Π, Ρ, Σ, Τ, Φ. Za trojské války k nim přidal Palamedés další tři: Η, Χ, Ω, a později básník Simonides ještě tři navíc: Ψ, Ξ, Θ.¹⁰

(7) Pythagoras ze Samu byl první, kdo po vzoru lidského života vytvořil písmeno Y: jeho spodní dílek znamená útlý věk, ježto je neurčitý a ještě nemá sklon ani k nepravosti, ani k ctnosti; rozdělení pak, jež je nad ním, začíná od dospívání: jeho pravá

znali. ... I já sám jsem viděl Kadmovo písmo v chrámu Apollóna Isménského v Thébách v Boiótii vyryté na třech trojnožkách a velice se podobalo písmu íonskému.“ K Palamedovi a Simonidovi srv. Hyginus, *Fab.*, 277: „Palamedés ... vynalezl ... jedenáct písmen ..., Simonides ... čtyři, Ω, E, Ζ a Φ.“ Srv. též Plinius, *Nat.* VII, 192: „Písmo ... přinesl do Řecka z Foinikie Kadmos v počtu šestnácti, k nimž za trojské války přidal Palamedés čtyři v tomto tvaru: Ψ, Υ, Φ, Ξ. Po něm stejně tolik přidal básník Simonides, Ψ, Χ, Ω a Θ.“

pars ardua est, sed ad beatam vitam tendens; sinistra facilior, sed ad labem interitumque deducens. De qua sic Persius ait:

„Et tibi qua Samios deduxit littera ramos,
surgentem dextro monstravit limite callem.“

(8) Quinque autem esse apud Graecos mysticas litteras. Prima Υ , quae humanam vitam significat, de qua nunc diximus. Secunda Θ , quae mortem [significat]. Nam iudices eandem litteram Θ adponerant ad eorum nomina, quos supplicio afficiebant. Et dicitur $\theta\epsilon\tau\alpha$ $\alpha\pi\omicron$ $\tau\omicron\upsilon$ $\theta\alpha\nu\alpha\tau\omicron\upsilon$, id est a morte. Unde et habet per medium telum, id est mortis signum. De qua quidam:

„O multum ante alias infelix littera theta.“

(9) Tertia Γ figuram demonstrans Dominicae crucis, unde et Hebraice signum interpretatur. De qua dictum est in Ezechielo angelo: „Transi per medium Ierusalem, et signa thau in frontes virorum gementium et dolentium.“ Reliquas vero duas summam et ultimam sibi vindicat Christus. Ipse enim principium, ipse finis, dicens: „Ego sum Λ et Ω .“ Concurrentibus enim in se invicem Λ ad Ω usque devolvitur, et rursus Ω ad Λ replicatur, ut ostenderet in se Dominus et initii decursum ad finem et finis decursum ad initium.

(10) Omnes autem litterae apud Graecos et verba componunt et numeros faciunt. Nam alpha littera apud eos vocatur in numeris unum. Vbi autem scribunt beta, vocatur duo, ubi scribunt gamma, vocatur in numeris ipsorum tres, ubi scribunt delta, vocatur in numeris ipsorum quattuor, et sic omnes litterae apud eos numeros habent. Latini autem numeros ad litteras non computant, sed sola verba componunt, excepto I et X littera, quae et figura crucem significat et in numero decem demonstrat.

¹¹ Persius, III, 56–57.

¹² Ez 9,4.

¹³ Zj 1,8.

strana je obtížná, ale směřuje k požehnanému životu, levá je snažší, ale vede ke zkáze a záhubě. Persius o tomto písmenu praví:

„Tobě pak, kudy písmeno vedlo samské své větve,
značilo pravým okrajem stezku, vedoucí vzhůru.“¹¹

(8) Řekové mají pět mystických písmen. První je Υ , které symbolizuje lidský život, jak jsme právě vyložili. Druhé je Θ , jež znamená smrt: soudcové totiž připsovali právě písmeno Θ ke jménu těch, které odsoudili k smrti. A jeho název $\theta\epsilon\tau\alpha$ se odvozuje $\alpha\pi\omicron$ $\tau\omicron\upsilon$ $\theta\alpha\nu\alpha\tau\omicron\upsilon$ [apo tū thanatū], totiž od smrti. Proto má také prostředkem břevno, tedy znamení smrti. A někdo o něm pravil:

„Ó ty velice, nade všechny nešťastné písmeno théta!“

(9) Třetí, Γ , vykazuje podobu kříže Páně, jak se také tento znak hebrejsky vykládá. A v proroctví Ezechielově se andělovi o něm praví: „Projdi středem Jeruzaléma a vyznač *tav* na čelech mužů, kteří sténají a nářkají.“¹² Zbývající dvě písmena, první a poslední, si pro sebe vyhrazuje Kristus. On sám je totiž počátkem i koncem, ježto říká: „Já jsem Λ a Ω .“¹³ Když se oba konce spojí, odvíjí se totiž Λ až k Ω a Ω se vrací zase až k Λ , aby Pán ukázal, že v něm je obsažen celý průběh od počátku ke konci i od konce k počátku.

(10) U Řeků se všech písmen používá tak, že jednak tvoří slova a jednak představují číslíce. Tak například písmeno *alfa* u nich jako číslíce platí za jedničku, kde pak píše *béta*, platí za dvojku, kde píše *gamma*, platí u nich jako číslíce za trojku, kde píše *delta*, platí u nich jako číslíce za čtyřku; a tak dále, takže každé jejich písmeno má také číselný význam. (11) V latině ovšem písmena čísla nevyjadřují, ale pouze se z nich skládají slova, s výjimkou písmene *I* a *X*; *X* totiž jednak symbolizuje kříž, jednak jako číslíce představuje desítku.¹⁴

¹⁴ Písmen označujících číslíce je ovšem v latině více: *L* = 50, *C* = 100, *D* = 500, *M* = 1000.